

Hedera fajok és fajták

Határozó

Bényei dr Himmer Márta

A Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem KÖZLEMÉNYEI

ÉVFOLYAM
1994
(VOL. LIV.)

Témája: Dísznövénytermesztés és Dendrológia
Megjelent a Budai Arborétum alapításának 100. évfordulóján

PUBLICATIONES Universitatis Horticulturae Industriaeque Alimentariae

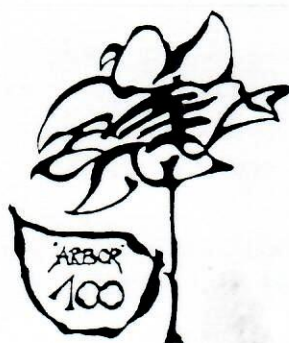
Cuius themata cultura plantae ornativae et dendrologia sunt.
Edidit die anniversario centesimo condendi Arboreti Budensis.

ADIUVANTIBUS:

G.Facsar, J.Bernáth
I.Rimóczi, G.Schmidt
J.E.Benczúr

REDIGIT:

T.Deák

BUDAPEST, 1994.

BÉNYEINÉ DR. HIMMER MÁRTA

Hedera fajok és fajták Magyarországon
Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem 1118. Budapest, Ménesi út. 44.

Species and varieties of Hedera in Hungary
University of Horticulture and Food Industry, 1118. Ménesi Str. 44. Hungary.

Bevezetés

A borostyán több szempontból különleges növény:

- a hazai flóra kevés liánnövényének egyike, egyetlen, amelyik légyökérrel kapaszkodik,
- a hazai flóra legelterjedtebb és legnagyobb termetű lomblevelű örökzöld faja,
- az Araliaceae család egyetlen hazai képviselője,
- juvenilis (fiatalkorú) és adult (időskorú) alakja, valamint fejlődési fokozatai is érdekesek,
- heterofliás növény - ezen belül is nagy plaszticitás jellemzi a leveleket,
- ősszel virágzik és tavasszal érleli termését,
- gyógynövény, a ginzeng rokona.

A borostyán az igényes nyugat-európaiak szerint is attraktív növény, nagyon sokrétűen felhasználható a kertben, a parkokban és a kötészetben is.

A juvenilis alakja alkalmas:

- árnyéki gyepótlónak,
- falak, északi falak, háztetők, kerítések, kőfalak befuttatására,
- rézsű megkötésére,
- koszorúkötészetben
- tarkalevelű, színeslevelű fajtái csokorkötészetben,
- belső terek díszítésére (*Hedera canariensis*, *Hedera helix* fajtái),
- törzsös borostyánfaként dézsába ültetve épületek portálrészét díszíthetik,
- ampolanövényként,
- a merevszárú fajták "Erecta", "Conglomerata" szoliterként,
- bonsai-nak egyes fajtái: "Kurios", "Alt Heidelberg" fajták.

Az időskorú, virágzó és terméseket nevelő alakja alkalmas:

- bokorborostyánként kiültetve,
- faborostyánként (törzsnevelés után) kiültetve,
- sövény nevelhető az erős növekedésű fajtákból,
- kötészeti felhasználásra (levél, termés).

Irodalmi áttekintés:

Már Theophrastos i.e. 300-ban leírást ad róla. Bauchino (1651) "Hedera communis"-ként írja le a közölt metszeteken a termős alakokat "major"-nak, a kúszó formát "minor"-nak nevezi. Linné (1753) ad róla diagnózist. A tudományos kutatáson alapuló rendszerezés Seemann (1864) munkájával indult meg.

A Hedera nemzetség monográfiáját először Tobler (1912) készítette el. Munkájában 6 fajt különít el, hármát Európából, hármát Kelet-Ázsiából. Schneider (1912) 3 fajt; a *H. helix*, *H. canariensis*, *H. colchica*-t említi fajként, további három varietast különít el a *H. helix*-en belül, köztük a "*Hedera helix* var. *hibernica*"-t. Az ő munkáját vette alapul Soó (1969). Részletesen ír munkájában a Hedera-ról. Valamennyi irodalmat figyelembe veszi Hegi (1926). A Hedera fajok elterjedéséről Lammermayr (1930) adott ki térképet.

A kertészeti irodalomban európai jelentőségű Krüssmann (1977) munkája. A Hedera helix-en belüli fontosabb kertészeti alakokról Lawrance és Schulze nyomán közöl határozókulcsot.

Rose (1982)-ben írt könyve a borostyán botanikájával és termesztésével foglalkozik. Benne 400 fajtát és változatot említi és több mint 140 fajta leírását tartalmazza.

A borostyánkutatás hazai irodalmának feldolgozását nehezíti, hogy borostyán néven más fajokat is (*Laurus*, *Syringa*-t) értettek. Az első magyarországi borostyán előfordulások leírása Kitaibel-től származik 1799-1804 között, a borostyán hazai termesztésére vonatkozó irodalmat Lippai (1664) közöl először.

Fekete-Mágocsi-Dietz (1896) Koehne nyomán közli a *H. helix* alakkörét, a "kerti fajzatok" közül a *palmata*, *digitata* és *sagittifolia*-t. A *H. colchica*-t is megemlíti.

Domokos (1967) részletesen foglalkozik a borostyánnal mint dísznövényvel, a vadon előforduló változatokat is besorolja, a "*var. poetica*", "*var. taurica*" változatok előfordulásáról ír.

Saját vizsgálatok, következtetések:

Több, mint húsz éve foglalkozom a borostyánnal, mint hazánkban jól fejlődő lomblevelű örökzöld növényvel. A Soroksári Botanikus Kertben faj- és fajtagyűjteményt hoztam létre. Többek között vizsgáltam a Magyarországon megtalálható Hedera taxonok rendszertani hovatartozását is.

Magyarországon a borostyánfajok közül egyedül a *Hedera helix* L. honos. A kertészeti kultúrában való jelentőségük alapján megkülönböztethetünk még:

- termesztett fajokat: *Hedera colchica* KOCH; *Hedera hibernica* (KIRCHNER) BEAN; *Hedera canariensis* WILLD.

- gyűjteményes kertekben megtalálható fajokat: *Hedera rhombea* (MIQ:) BEAN; *Hedera pastuchovii* WORON., *Hedera nepalensis* KOCH (1. ábra).

A Hedera taxonok meghatározása céljából elsősorban a vegetatív bélyegekre épített határozókulcsot készítettem.

Hedera fajok határozókulcsa

- 1.a.) A szőrzet sárgásbarna, lapos pikkely és nyalábos szőr (2. a. ábra)..... 2
- b.) A szőrzet szürkés, 4-10 (14) sugarú csillagszőr és bokros szőr (2. c. ábra)..... 5
- 2.a.) A hajtások erős, zellerre emlékeztető illatúak. A levelek bőrszerűek, nagyok, 10-18 cm hosszúak, szélesek vagy szélesvállúak, ép vagy fogazott szélűek, de nem karéjosak, a pikkelyszőrök 20-25 sugarúak, vagy kevesebb sugarú nyalábosak (nyalábos szőrnél a pikkelyszőrök nem körben, hanem két irányban állnak (2. b. ábra) a szőrök). Termése fekete - nálunk ritkán érleli be.
H. colchica KOCH
- 2.b.) A hajtások enyhén illatosak..... 3
- 2.c.) A hajtások nem illatosak..... 4
- 3.a.) A kúszó hajtás levelei megnyúltak, háromszögűek - kicsi, hegyes karéjokkal vagy fogakkal - szimmetrikusak és tagoltak, 7-10 cm hosszúak, 3-4 cm szélesek. Az időskori alak levele keskeny lándzsás. A termések narancssárgák vagy vörösek.
H. nepalensis KOCH.
- 3.b.) A hajtás és levélnyel borvörös, a levéllemez vékonyzövetű, sötétzöld, 3-5 karéjos, 6-10 cm hosszú, lekerekített vállú, a pikkelyszőrök 15-20 sugarúak, bokros csillagszőrök is előfordulnak.
H. canariensis WILLD.
- 4.a.) A levelek vékonyzövetűek, 7-12 cm hosszúak, épek vagy három karéjúak, gyakran asszimmetrikusak, a lemez hólyagos is lehet. Nem terül el a földön, gyorsan felkúszik valamilyen támaszra.
H. pastuchovii WORON.
- 4.b.) A lapos pikkelyszőrökön kívül a bokros szőrök - (olyan csillagszőr, ami nem fekszik a levéllemez síkjában, hanem attól eláll), is előfordulnak. A levelek kicsik, 2-4 cm hosszúak, nem sokkal hosszabbak mint szélesek, egyenes vállúak, enyhén 3-5 karéjosak.
H. rhombea (MIQ.) BEAN.
- 5.a.) A levél középső karéja széles hasáb alakú, kupolásan kiegyenesedő, sokkal fejlettebb a két oldalkarénál, a termőkorú hajtás levele széles szívalakú. A levéllemez nagy, 9-14 cm hosszú, a szőrök 7-12 sugarúak. A virágzat csúcsegyéből fejlődnek a termések. Az ernyő alatt a virágzati tengelyen egy magányos termés fejlődik. A termés színe fekete.
H. hibernica (KIRCHNER) BEAN.

5.b.) A levelek 3-5 (7) karéjúak vagy nyíl alakúak, szíves vagy egyenesvállúak, megnyúlt középső karéjjal, nagyon változatos levélalakkal, a szőrök általában 4-10 (14) sugarú csillagszőr (ritkán emeletes és nyeles szőrök is). A levélér világos színű, fehér is lehet. Jól tűri a hideget. A termés fekete. H. helix L.

A *Hedera helix* a természetes társulásokban csak forma szintű változatossággal (f. *sagittifolia*, f. *pedata*, f. *digitata*) van jelen, de a kultúrában is megtaláljuk, mint termesztett fajt.

A hazai természetes populációk vizsgálatai során gyűjtött példányok levelei véleményem szerint a Tobler (1912) által elkülönített három alapformához (*sagittifolia*, *pedata* és *digitata*) tartoznak (3. ábra).

A főleg Ny-Európában és Amerikában kialakított fajták nagy része visszavezethető az alapformákra.

A formákat a fajták besorolásánál provarietasként - termesztett változatként - kell kezelni. A provarietas - termesztett változat - használatával áttekinthetőbbé lehet tenni a fajták remélhetőleg nálunk is egyre bővülő sorát.

A *Hedera helix* nem honos, de termesztésben előforduló faj alatti taxonjai:

alfaj: (subsp.) pl. *H. helix* subsp. *taurica*

változat: (var.) pl. *H. helix* var. *poetarum*

fajták: (cultivar.) bár a hazai borostyánfajták előállítására megkezdődött, egyelőre a Nyugat-Európából behozott, nagyon változatos levélformájú, levélmintázatú (tarkalevelű) és növekedésű cultivarok vannak forgalomban.

Különleges konvergens csoport a termesztésben 'Arborescens' fajtaként ismert bokorborostyán, amely eredetére nézve több fajtából előállítható termesztett változat-csoport (convar.) értékű.

A Soroksári Botanikus Kertben kialakított élőgyűjteményben megtalálhatók (a *H. nepalensis* kivételével, amelynek beszerzése folyamatban van) a fenti fajok.

A fajokon kívül a *Hedera colchica* var. *dentata* (1. ábra). A fajtagyűjteményben megtalálhatóak: a *Hedera colchica* cv. *Sulphur Heart* (a levél közepe sárga), cv. *Dentata variegata* (a levél széles sárga-tarka), a *Hedera canariensis*, 'Gloire de Marengo' (a levél széle vajsínű), (4. ábra) a *Hedera helix* 40 fajtája, melyek az alábbi csoportba sorolhatóak.

a.) Zöldlevelű formákra visszavezethető provarietas-ba besorolható fajták: (5. ábra).

provar. *digitata*:

'Ivalace'
'Pixie'
'Filigran'
'Crenata'
'Fan'
'Green ripple'

provar. *pedata*:

'Emerald Globe'
'Shannon'
'Marie Luise'
'Green Feather'
'Alt Heidelberg'
'Spetchley'
'Pedata'
'Maple leaf'

provar. *sagittifolia*:

'Deltoidea'
'Star'
'Irish Lace'
'Congesta'
'Erecta'
'Conglomerata'
'Manda's Crested'
'Woeneri' syn: (Rhem-scheid)

b.) Tarkalevelű (6.a. ábra) és színeslevelű fajták: (6.b. ábra)

`Aureo variegata`	`Buttercup`
`Sagittifolia variegata`	`Atropurpurea`
`Glacier`	
`Goldheart`	
`Schafer Three`	

c.) Fodros lemezű: (7.a. ábra) Fodros szélű: (7.b. ábra) Ráncoslemezű: (7.c. ábra)

`Rusche`	`Pixie`*	`Filigran`
`Telecurl`	`Ivalace`*	
	`Fluffy Ruffles`	

d.) Sallangos lemezű: (8. ábra) Különleges és szabálytalan levelű: (9. ábra)

`Fan`*	`Kurios`
`Green Ripple`*	`Perkeo`
`Boscoop`	`Wichtel`
	`Alt Heidelberg`
	`Leo Swicegood`

e.) Miniatúr levelű: (10. ábra)

`Spetchley`

f.) Rövid szártagú fajták: (11. ábra)

`Erecta`*
 `Conglomerata`*
 `Congesta`*

A *-gal jelzettek a provarietasoknál is szerepelnek.

g.) Hedera helix convar. arborescens (Loud.) Schneider: (12. ábra)

`Crenata`
 `Eva`

A hedera fajták jellemző levelei az Essex (Anglia) faiskola kiadványa (1990) alapján készültek.

Összefoglalás

Magyarországon a borostyánfajok közül egyedül a *Hedera helix* L. honos. Az idegenhonos fajok közül - természetik:

a *Hedera colchica* KOCH;
Hedera hibernica (KIRCHNER) BEAN;
Hedera canariensis WILLD. fajokat,

- gyűjteményes kertekben megtalálhatók:

Hedera rhombea (MIQ.) BEAN;
Hedera pastuchovii WORON;
Hedera nepalensis KOCH. fajok.

A *Hedera helix* L. jelen van a természetes társulásokban - forma szintű változatossággal (f. *sagittifolia*, f. *pedata*, f. *digitata*), de a kultúrában is megtaláljuk, mint természetes fajt.

A hazai borostyánfajták előállítására megkezdődött, egyelőre (főleg a *H. helix*-hez tartozó) a Ny-Európából behozott nagyon változatos levélformájú, színeslevelű és a különleges növekedésű fajták vannak forgalomban.

Különleges kategória az 'Arborescens' fajtaként ismert bokorborostyán, amely valójában több fajtából előállítható változatcsoport (convar.).

Summary

Species and varieties of *Hedera* in Hungary

In Hungary only the *Hedera helix* L. is native from away the ivy species. On the basis of their importance in horticulture there can be differentiated.

- cultivated species: *Hedera colchica* KOCH;
Hedera hibernica (KIRCHNER) BEAN
Hedera canariensis WILLD.

- species which can be found in a collected gardens:
Hedera rhombea (MIQ.) BEAN,
Hedera pastuchovii WORON.
Hedera nepalensis KOCH

In natural associations the *Hedera helix* is presented only with variety in the level of form (f. *sagittifolia*, f. *pedata*, f. *digitata*), but in the culture it can be found as a cultivated wild specie.

Infraspecific taxons of *Hedera helix*, which aren't native, but can be found in cultivation:

subspecie: e.g. *Hedera helix* subsp. *taurica*
variety: e.g. *Hedera helix* var. *poetarum*

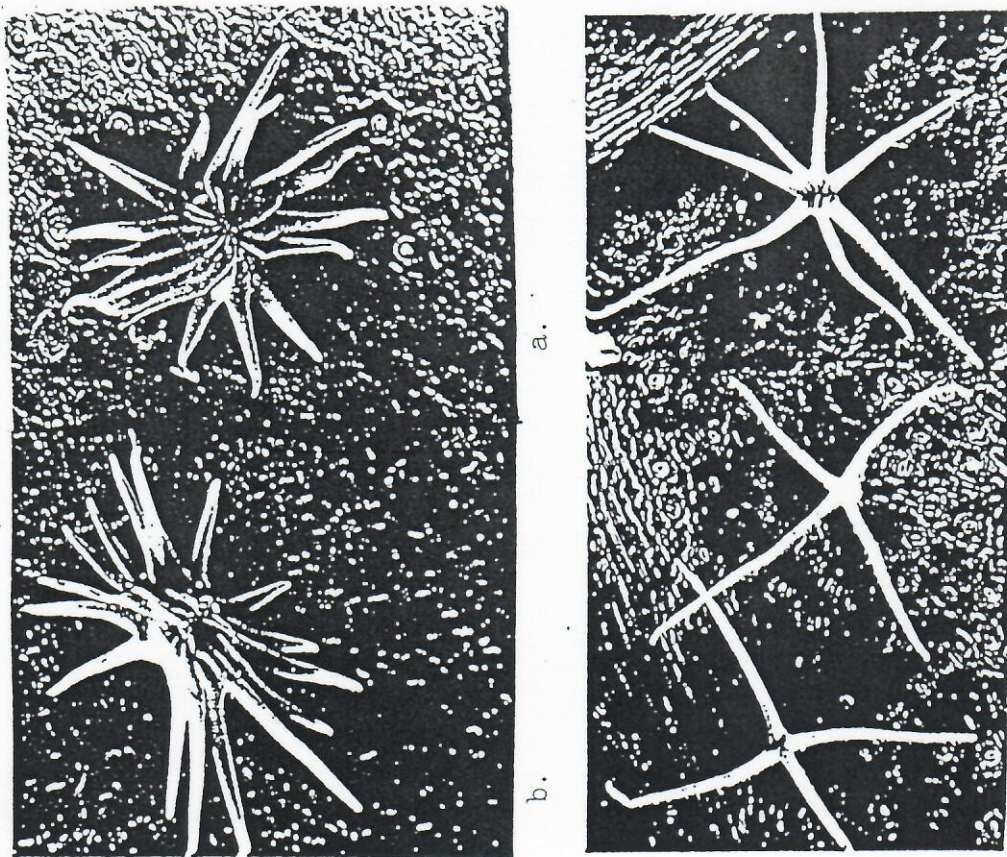
cultivar: Though the production of native ivy species has begun, for the time being cultivars of great variety of shape of leaf, of pattern of leaf and of growth; mostly brought in from West Europe have expanded.

The bush ivy, in the cultivation called 'Arborescens' specie is a peculiar group, which is in fact a variety-group which can be produced from more species.

The living collection of Hedera in the Botanical Garden of KÉE, at Soroksar constitute the possibility of comparison and checking.

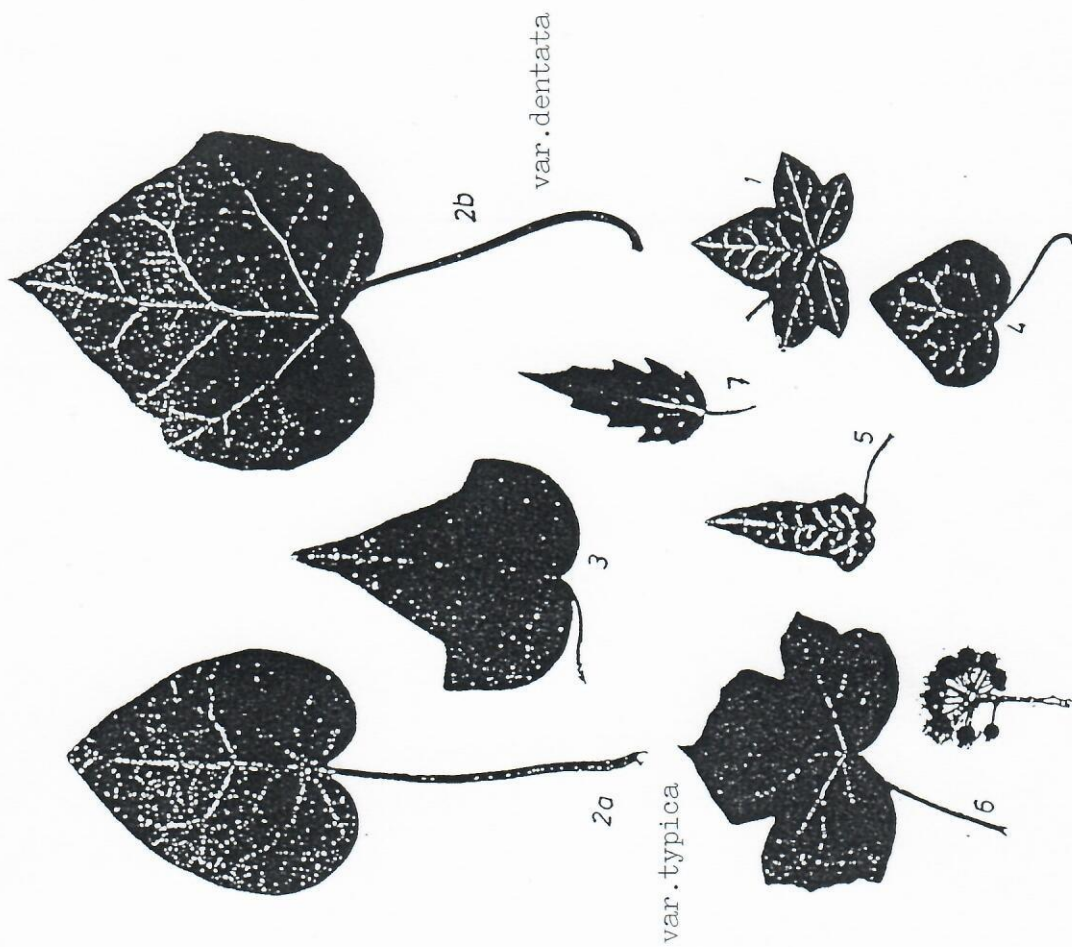
Irodalomjegyzék

- BAUHINO, J. (1651): *Diminicus chabraeus. Ebroduni* (Yverdun).
- BÉNYEINÉ-HIMMER, M. (1994): A borostyán mint őshonos és kultúrnövény Magyarországon. Kandidátusi értekezés. Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem. íBudapest. (Kézirat).
- DOMOKOS, J. (1967): *Dísznövénytermesztés. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.*
- FEKETE, L. - MÁGOCSI-DIETZ, S. (1881-96): *Erdészeti Növénytan I-II. Országos Erdészeti Egyesület.*
- GOMBOCZ, E. (1945): *Diaria itinerum Pauli Kitaibelii. Magyar Természettudományi Múzeum Kiadványa, Budapest.*
- HEGI, G. (1926): *Illustrierte Flora von Mittel-Europa. J. F. Lahmanns Verlag München, V. 2.*
- KRÜSSMANN, G. (1977): *Handbuch der Laubgehölze II. V. Paul Parey Berlin und Hamburg.*
- LAMMERMAYR, L. (1930): *Der Gattung Hedera L. Pflanzenareale, Reihe 64-69.*
- LIPPAY, J. (1664): *Posoni kert. Nagyszombat.*
- ROSE, P. Q. (1982): *Efeu. Stuttgart. E. Ulmer Verlag.*
- SEEMANN, B. (1864): *Revision of the natural order Hederaceae. Journ. of. Bot. II. London.*
- SHNEIDER, C. K. (1912): *Illustriertes Handbuch der Laubholzkunde. G. Fischer Verlag, Jena.*
- SOÓ, R. (1966-69): *A magyar flóra és vegetáció rendszertani-növényföldrajzi kézikönyve. II. Akadémia Kiadó. Budapest.*
- TOBLER, F. (1912): *Die Gattung Hedera. G. Fischer Verlag. Jena.*

c.

2. ábra. Pikkelyszőr (a,b), és csillagszőr (c).
(SEM. 250 x) (Fotó: Csillag).

1. ábra. A Magyarországon természetesen és gyűjteményben megtalálható borostyánfajok levelei:

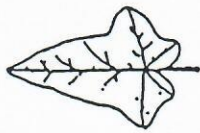
1. *Hedera helix*
2. *Hedera colchica*
3. *Hedera canariensis*
4. *Hedera rhombea*
5. *Hedera pastuchovii*
6. *Hedera hibernica*
7. *Hedera nepalensis*

fajták

'Susanne'

formák

sagittifolia

'Deltoidea'

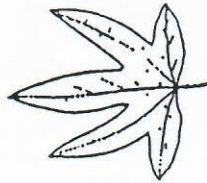
'Baltica'

'Marie Luise'

pedata

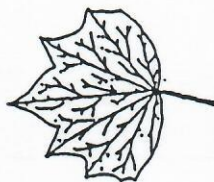

digitata

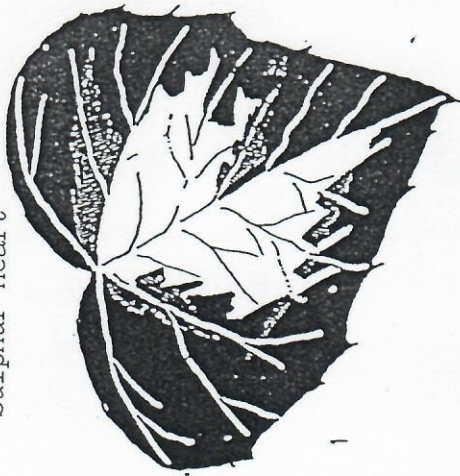
'Fan'

'Asterisk'

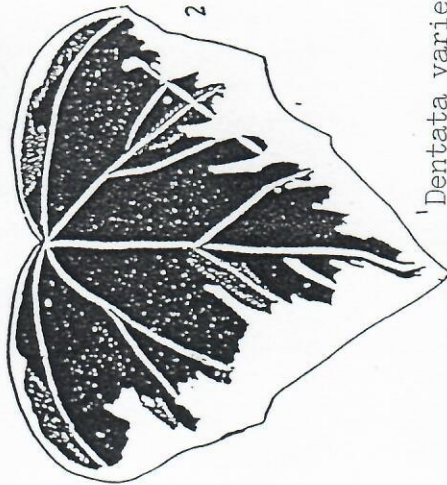
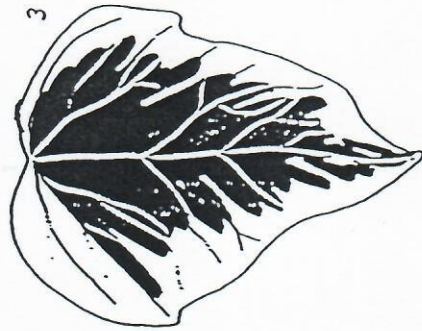

'Crenata'

'Sulphur heart'

'Gloire de Marengo'

'Dentata variegata'

3. ábra. A Hedera helix 3 alapformája- átmenete és formákba tartozó fajtái.

4. ábra. Hedera colchica (1-2) és Hedera canariensis (3) tarkalevelű fajtái.

provar. digitata:

'Ivalace'

'Pixie'

'Crenata'

provar. pedata:
'Emerald Globe'

'Shannon'

'Green Feather'

'Marie Luise'

'Pedata'

'Maple leaf'

provar. sagittifolia :

'Deltoidea'

'Helvetica'

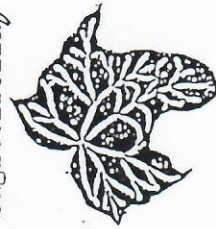
'Star'

'Irish lace'

'Sagittifolia'

'Manda's
crested'

'Woeneri'

5. ábra. Zöldlevelű, formákra visszavezethető
provarietas-ba besorolható fajták :

'Aureo variegata'

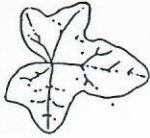
'Sagitti-
folia
'Glacier'

'Goldheart'

'Schafer three'
variegata'

6. a/ ábra. Tarkalevelű fajták.

'Buttercup'

'Atropurpurea'

6. b/ ábra: Színeslevelű fajták

'Rusche'

'Telecurl'

7. a/ ábra. Fodroslemezű fajták.

'Fluffy
ruffles'

'Filigran'

7. b/ ábra. Fodrosszélű fajta

'Fan'

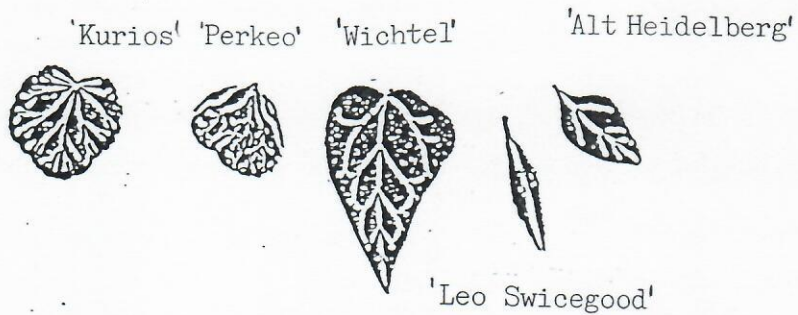
'Green
ripple'

7. c/ ábra: Ráncoslemezű
fajta

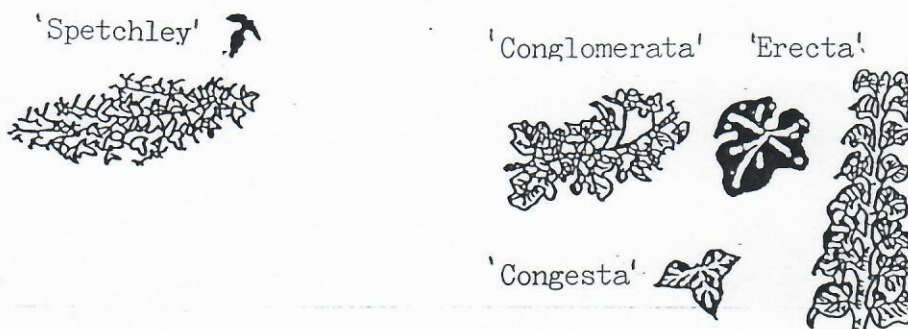

'Boskoop'

8. ábra. Sallangoslemezű fajták.

9. ábra. Különleges és szabálytalanlevelű fajták.

10. ábra. Miniatűrlevelű fajták

11. ábra. Rövid szártagú fajták

12. ábra. Heder helix convar arborescens.